

AUTOBIOGRAFSKA PROZA U RAZDOBLJU HRVATSKOGA ROMANTIZMA

Helena Sablić-Tomić

I. KNJIŽEVNOPOVIJESNI KONTEKST

Tijekom razdoblja koje imenujemo *hrvatski književni romantizam*¹ pripovjedna je strategija gotovo svih književnih žanrova zrcalila refleks nacionalnoga, ona je tada bila više vezana uz sudbinu hrvatskoga naroda, hrvatske kulture i jezika kao onih odrednica koje su tijekom preporodnoga vremena ostvarile zasluženno pravo na vlastiti opstanak i afirmaciju. Ukoliko je položaj i uloga pojedinca autora tijekom spomenutoga razdoblja kao i njegovo upisivanje u tekst predmet našega interesa, onda je reći da se on kao subjekt pripovjednoga teksta materijalizirao i unutar različitih modela autobiografske proze. No, međutim i tada moramo biti oprezni budući da je riječ o književnopovijesnom razdoblju koje naglasak stavlja na javna djelovanja radi što jačega naglašavanja odnosa pojedinca, individue, prema višim ciljevima kao što su već spomenuti nacionalni identitet, domovina, hrvatski jezik i hrvatski narodni običaji. Tada je, a uslijed spomenutoga snažnoga duha romantičke epohe, a kako to primjećuje i Andrea Zlatar² »književnost postigla visoki stupanj samoosviještenosti«, pa težnja prema željenom kulturološkom cilju, prema recepciji napisanoga postaje ona koja oblikuje i naratološke osobine pojedinih žanrova. Pojam *privatnoga*, kao i usmjerenost na

unutarnju perspektivu autobiografskog subjekta, na *intimu*, minimaliziran je, odnosno ugrađen je u različite prozne oblike koji mogu, a i ne moraju, pokazivati sklonost prema pripovjednom (autobiografskom) subjektu koji kao takav ima pravo na izbor teme, način njezine obrade kao i na vlastiti komentar.

Svrha našega istraživanja i jest utvrditi unutar kojih se oblika autobiografske proze u razdoblju hrvatskoga romantizma najčešće ispisuje pojam privatnoga, je li on sinoniman s prostorom *intimnoga* odnosno možemo li unutar romantičkog književnopovijesnoga konteksta govoriti o autobiografijama koje u maniri tipične romantičke potrage za otkrivanjem novih dimenzije vlastita jastva postaju »najviši i najpoučniji oblik u kome se susrećemo s razumevanjem života«,³ ukoliko nam je poznata činjenica da još uvijek tragamo za odgovorom pripada li ona (autobiografija) historiografiji, nefikcionalnom pripovjednom žanru ili pak literaturi.

II. OBLICI AUTOBIOGRAFSKE ROMANTIČKE PROZE

Potrebno je također istaknuti da kada govorimo o autobiografskoj prozi u razdoblju romantizma onda primarno mislimo na one pripovjedne žanrove poput *autobiografija/autobiografskih crtica*⁴ i *dnevnika*⁵ kojima jest naglasak na »gnoseološkom, samospoznajnom momentu«⁶ premda znatno opterećen referencijalnim prostorom javnoga, kao i na *putopisima*⁷ i *pismima*⁸ koji autorovu osobnost legitimiraju kao dokument pripadajućega vremena približavajući se historiografskom načelu pripovijedanja. Međutim, čvrstu granicu s obzirom na autoreferencijalnu odnosno referencijalnu poziciju pripovjednog subjekta između navedenih žanrova nije moguće uspostaviti budući da se često puta događa da autobiografski subjekt u autobiografskim crticama npr. Ljudevita Gaja, *Vjekopisni moj nacrtak*, ili Petra Preradovića, *Crtice moga života*, pokazuje znatno veću tendenciju prema što vjerodostojnijoj prikazbi povijesnoga konteksta, prema referencijalnom prostoru obilježenom historiografskim diktiranjem, dok npr. Stanko Vraz putnička pisma *Put u gornje strane* vrlo često autoreferencijalno usmjerava posebice ako je riječ o onim pismima koja su slana na adresu Dragojle Štaudaur ili pak ako se radi o putopisu Antuna Nemčića koji znatne pripovjedne *passagee* u *Putopisnicama* posvećuje strukturiranju vlastita putopisnog subjekta pa je slika koju stječemo o njemu, kako je to zapisao Dean Duda, »ona o nametljivoj i

samosvjesnu pripovjedaču koji razmišlja o putovanju uopće, ali i o sebi prije i poslije puta«. ⁹

Ne možemo također govoriti ni o čistoj diskurzivnoj situaciji u korpusu autobiografske proze nego o međusobnom prožimanju, svojevrsnoj diskurzivnoj kontaminaciji različitih diskurza, budući da često puta autobiografija/ autobiografska crtica biva upotpunjena diskurzom uvjerljivog izlaganja u pismima, korespondencijom autora, kao što je evidentno u *Životopisu* A.V.Tkalčevića koji je pisma slao Janku Jurkoviću ili pak u onim dijelovima *Autobiografije* Josipa Freudenreicha u kojima autor prilaže vlastite preporuke (*svjedočbe*) koje mu mogu pomoći za brže dobivanje mirovine. Diskurz pisma kao prostora intimnoga lamentiranja i o izvanjskim temama (kontekstualnim) i o samome sebi nije samo sastavni dio autobiografskoga ili putopisnoga diskurza (S.Vraz, A.Nemčić) već su pisma sastavnice i većih prozanih oblika. Tako u epistolarnom romanu Blaža Lorkovića *Izповiест (roman u listovih)* ¹⁰ pisma koja najčešće piše Antun Gostinski kao i odlomci njegova dnevnika omogućuju da, prema mišljenju Krešimira Nemeca, »Lorković veću pažnju posveti analizi emocija, psiholoških stanja i neposrednom slikanju doživljenoga«, ¹¹ što je znatan korak prema prostoru *intimnoga* u književnopovijesnom razdoblju s izrazitom tendencijom javnoga govorenja. *Pravu* autobiografiju u užem smislu ne čitamo niti u *Odzivu iz prošlosti* Jurja Matije Šporera koji nešto više prostora ostavlja za privatnu samorefleksiju, ali primarno stoga što je njegov *Odziv iz prošlosti* veća putopisna kronikalna struktura, ispričana iz pozicije putopisnoga subjekta, rascijepljena unutar niza kraćih zasebnih cijelina (*Uvodne misli pisca, Prizori iz moga djetinjstva i iz prvih naukah mojih, Moj đaćki život na sveučilištu bečkom, U vrijeme mojih teoretičnih naukah liekarskih, Đaćko putovanje do Mletakah, Od Snježnika do Italije, Na talijanskoj zemlji, Na Mletcih i po moru, Morem do Trsta, Slovenijom u Hrvatsku, Nastavljenje naukah u Beču, Zadnji jesenski praznici kod kuće*), što ostavlja dovoljno prostora i za bilježenje refleksije vremena i za objektivizaciju povijesnih događaja kroz svjedočanstvo pojedinca, subjekta pripovijedanja, koji ostvaruje *pravo i na priču o vlastitome životu*. ¹²

Prisutnost autobiografskoga diskurza osim u navedenim pripovjednim žanrovima primjetan je i u uvodničarskim čitanjima romaneskne struktura koja često puta postaju autorov komentar, stav ili odnos prema političkom, sociološkom ili pak kulturološkom izvanknjiževnom prostoru unutar kojega i sam egzistira.

Najkonkretniji je u svojoj uvodničarskoj, programatskoj djelatnosti Miroslav Kraljević koji u predgovoru romanu *Požeški đak*¹³ pisanom u prvom licu iznosi upravo navedeno obrazlažući razloge pisanja, položaj i ulogu romana kao i najčešće njegove buduće recipijente unutar hrvatskoga književnoga konteksta 19. stoljeća.

II.a)

Autobiografski diskurz čitan je dakle tijekom razdoblja hrvatskoga romantizma u različitim pripovjednim žanrovima i gotovo uvijek je to pogled na dogođeni život najčešće analepsama koje omogućuju da događaji upisani u autobiografiju postignu određeni vlastiti opseg i doseg i budu tumačeni s određene vremenske distance tzv. *naknadnom pameću* autobiografskoga subjekta.

Tako se i u *autobiografijama/autobiografskim crticama* detektiranoga razdoblja primarno čitaju politički, povijesni i društveni događaji bitni za prikazivanje nacionalnoga; usredotočenost na unutarnju perspektivu doživljajnoga subjekta minimalna je, pa se vrijedi zapitati je li onda riječ o autobiografijama ili pak o *memoarskim zapisima* koji preferiraju širu društvenu perspektivu pripovjednog subjekta?!

Većina autobiografa ispoštovala je *autobiografski ugovor* koji im potom omogućuje da za željenu poruku predvide određenu *strukturu adresata*. Riječ je, dakle, o autobiografijama Ljudevita Gaja - *Vjekopisni moj nacrtak*; Petra Preradovića - *Crtice moga života*, Adolfa Vebera Tkalčevića - *Životopis* i Josipa Freundereicha - *Autobiografija*. U tekstu *Autobiografski ugovor i adresat*¹⁴ Mirna Velčić-Canivez analizira prirodu odnosa između pošiljatelja i primatelja poruke iznijetih u autobiografijama, kao i upletanje tih odnosa u način ispisivanja autobiografskog diskurza i potom njegovu recepciju. Naime, svaki autobiografski subjekt mora odlučiti koliko želi unutar autobiografskoga diskurza biti u suglasju s određenim *modelima za javnost*, odnosno mora pronaći lingvistička, retorička i tekstualna rješenja preko kojih bi svoj život prikazao na jedan određeni/željeni način i ponudio ga na čitanje drugima. Nadalje, važno je pri tomu imati na umu i *obzor očekivanja* adresata koji svoju egzistenciju ostvaruju u jednom književnopovijesnom razdoblju. Na koji je način ta pripovjedna komunikacija realizirana u romantizmu? Rekli bismo primarno preko izbora onih *tematskih* kategorija koje odražavaju povijesni izvanjski trenutak. Naime, on (*adresat*) od

autobiografskoga subjekta (autobiografa) očekuje poruku koja će pokazivati njegov odnos prema domovini, a koja će potom i na njega kao *primatelja* poruke djelovati u smjeru naglašavanja pozitivnog odnosa prema hrvatskoj kulturi, književnosti i jeziku. Tomu u prilog govori i sveprisutan ton didaktičizma kojim se posebno često koristi Adolfo Veber Tkalčević, a što je vjerojatno u dosluhu s njegovim profesorskim zanimanjem.

Ukoliko je dakle, postignuta takva komunikacijska veza između pošiljatelja i primatelja poruke (a u gotovo svim slučajevima jest), možemo reći da su adresati, čitatelji ili slušatelji, ispunili ulogu za kakvom je tekst i težio. Autobiografski tekst se dakle pokazao kao prostor za prenošenje informacija o *razlozima* i *uvjetima* njihova nacionalnoga djelovanja, a ne kao mjesto pisanja o *pikantnim* sadržajima koji otkrivaju zanimljivosti iz života. *Stalno mjesto* ugrađeno u njihove autobiografije i Gajevim je riječima izrečeno — *domočežnja*. Naime, svi oni su na školovanju ili radu izvan domovine (Beč, Graz, Leipzig, Pešta) i ponajbolji kontakt s domovinom imali su preko povijesnoga ili jezičnoga rada. Također, stjecaj životnih okolnosti ih je obično spojio s hrvatskim uglednicima koji su potom posredovali i nagnali ih na pisanje narodne/nacionalne literature. U Preradovićevu slučaju bitno je spomenuti ime Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, ideologa i djelatnika nacionalnoga pokreta, koji ga je i naveo da umjesto na njemačkom jeziku pjesme piše na narodnom, hrvatskome jeziku:

Ja se prijateljih s njime, a doznajući on da se njemačkim pjesništvom bavim, nukaše me neprestance da se primim narodnog. Ali meni se to nije dalo, nijesam dovoljno znao jezika, a i drukčije činilo mi se čudno da bih ja pisao u jeziku koji po mome tadašnjem mnijenju nije dorastao izobrazbenosti vladajućih europskih jezika. Ali Kukuljević nije mirovao, već razgovorom o staroj našoj dubrovačkoj književnosti, o narodnim našim pjesnicima i pročitavanjem svojih vlastitih proizvoda, na toliko me skloni da sam barem počeo prevoditi pogdješto iz narodnoga na njemački jezik i za njemačke pjesme svoje počeo odabirati narodne predmete.¹⁵

Na Ljudevita Gaja utjecalo je prijateljstvo s Mojsijom Baltićem koji mu *prvi otkri nutarnju vrijednost čistoga našega narodnoga jezika*,¹⁶ Adalbertom Mucharom koji ga je pitanjem *Pa gdje vam je jezik književan, na kojem biste mogli s posljedkom na svijet izdati knjigu svoju?*¹⁷ porazi i opomene, kao i s Dimitrijom Demetrom s kojim je krenuo u izgradnju slike preporođene narodnosti i novooživljene književnosti.

Takva višestruko usmjerena pripovjedna strategija (prema samome sebi, prema sebi preko drugoga, preko sebe prema čitatelju, prema izvanjskom-povijesnom, političkom, socijalnom) rezultirala je time da su autobiografije/autobiografske crtice hrvatskoga romantizma i dokumentarno informativni tekstovi. Na tome tragu svoju *Autobiografiju* piše i Josip Freudenberg. On ju je napisao po narudžbi Augusta Šenoa za Vienac pa je ona kao naručeni životopis ograničenoga prostora i informativni nacrt za opsežniju povijest hrvatskoga kazališta.

Reći je da su autobiografi hrvatskoga romantizma svojim autobiografijama/autobiografskim crticama prije svega nastojali ispisivati kulturološku sliku vremena pa i jest zajednička njihova crta da se prostor *privatnosti* iskazuje preko činjenica iz *javnoga života*, odnosno samospoznavanje ili život npr. autorove obitelji biva naznačen samo u *podtekstu* autobiografskoga diskurza. Preradović pozitivistički navodi obavijesti o obitelji, Tkalčevićeva je spominjanje obitelji *background* u situacijama koje mijenjaju smijer/prostor njegova življenja, a ni jedan biograf nije u autobiografiji progovorio o prostoru *intimnoga*, barem ne u onome smislu u kojemu iz pozicije današnjega suvremenoga čitatelja to očekujemo. Promotrimo li prostor *intimnoga* iz romantičke pozicije, odnosno želimo li odrediti odnos između unutarnjega-izvanjskoga uspostavljanja individualnosti postavljamo i pitanje što je *intima* za hrvatske pisce sredinom 19. stoljeća? Uzmemo li u obzir činjenicu da su spomenuti autori većinom izvan matične domovine spoznali i osvijestili potrebu za emancipacijom nacionalnoga identiteta, da su se potom, nakon školovanja vratili u rodne gradove ili krajeve i postali vodeći književnici (idejni i moralni čelnici) hrvatskoga narodnoga preporoda koji su pišući o domovini, o hrvatskom narodu, običajima, kulturi i jeziku nacionalno-didaktički djelovali na čitatelje, dolazimo do zaključka da su i *intimu* doživljavali kao dio nacionalnoga, osjećali su zadovoljstvo ako su se uspjeli nacionalno očitovati (putem javnoga rada), kroz, kako bi to Tomasović rekao, »intimni domoljubni program (koji uključuje borbu protiv tuđina, poziv na slogu i sjedinjenje)«. ¹⁸ Antun Barac je takvome Tomasovićevu promišljanju otvorio vrata knjigom *Književni ilirizam* napisavši da premda europski romantici gaje kult individualizma, on u hrvatskoj književnosti, koja je tada u razdoblju narodne borbe za održavanjem, treba biti podređen interesima cjeline. »Najčešća je riječ iliraca 'sloga', a ne riječ 'ja'. Romantika je znatnim dijelom ispunjena osjećajem melankolije, zasićenosti, pesimizma. U nas je naprotiv pjesnik imao buditi vjeru u našu budućnost, u sreću pojedinca kao plod

općenarodne sreće.«¹⁹ O prostoru intimnoga kao pokušaju individualizacije pisao je i Ivo Frangeš u tekstu *Evropski romantizam i hrvatski narodni preporod*, u kojemu posebno ističe Dragutina Rakovca i njegovu gotovo zaboravljenu pjesmu *Mladić u samoći* (1835.) u kojoj su jasno izražene stilske komponente romantike individualnoga smjera. No, kako navodi Frangeš, »hrvatska se tek preporučena književnost nije smjela baviti isključivo individualnim pitanjima pojedinih književnika, nego prije svega ponijeti teret osvješćivanja i izobražavanja naroda«,²⁰ pa je Rakovčeva pjesma tiskana tek 1879. u Viencu.

Dakle, osnovna namjera romantičkih autobiografa jest obrana nacionalnih ideja, izlaganje argumenata iz stvarnih, netom dogođenih situacija, kao i težnja za povijesnom kontekstualizacijom vlastitih postupaka. Zajedničko svim tim autobiografskim zapisima, prema mišljenju Vinka Brešića,²¹ njihova je *funktionalnost* koja se ogleda u objektivnoj pripovjednoj strategiji bližoj historiografskom nego fikcionalnom diskursu preko inicijalne prigodničarske potrebe nastanka do uspostavljanja boljeg razumijevanja njihovih umjetničkih tekstova. I upravo osnovna misao²² iskazana rečenicom da »čovjek spoznaje sebe samo u povijesti, a nikako ne introspekcijom« detektirana je kao zajednička linija na kojoj piše autobiografski subjekt hrvatskoga romantizma.

Najizraženije je na tome tragu pisao Ljudevit Gaj koji povijest hrvatske domovine nadređuje vlastitoj povijesti jer je upravo ona, a kako i zapisuje u »mlađanih mojih prsijuh pobudi prvo ćućenje o narodnosti i živu želju da se o svih ovih stvari jasno obavjestim«. ²³ Stojanović izabravši pripovjednu strategiju trećega lica, dakle »točku povlaštene objektivnosti«²⁴, u životopisu naglasak stavlja na prirodne ljepote domovine, dok Tkalčević primat daje političkome i kulturnome kontekstu i mjestu tadašnjega hrvatskoga jezika i narodnosti u odnosu na njemački, mađarski, poljski ili češki jezik, naglašavajuću vrlo važnu potrebu za njegovim poznavanjem. »Mjesto odgovora«, zapisuje Tkalčević, »latih se svom silom i uma i srca svoje školske mladeži, pak da ne pogine u tuđinstvu, izticah, tumačeći latinski i njemački jezik, veće prednosti hrvatskoga, kojega mi Premru nije nikad hotio povjeriti. Čitajući latinske klasike, navađah osobito one krieposti, koje se odnose na narodnost, čim se ojačavaše mladež u tih kriepostih, prenoseći jih na svoj hrvatski život.«²⁵

U čemu se dakle u hrvatskom romantizmu sastojao osjećaj *osobnoga* identiteta? Prema našem mišljenju, primarno se ogleda u uronjenosti njihova

autobiografskoga subjekta u hrvatski nacionalni kontekst određenoga književnopovijesnoga vremena unutar kojega nastoji spoznati njegov politički i društveni kontinuitet kao i pripadajuće mu mijene, što ima za cilj odraziti diltejevski rečeno, duh jedne epohe. Osobni se identitet doživljava preko ostvarenoga *općeg nacionalnoga identiteta*. Naime, identitet ostvaren u tekstu konstruirao se kao *model za javnost*, kao društvena instancija. Marginalizirajući pri tomu privatni sadržaj koji se u vrijeme nastanka autobiografija čini nevažnim u odnosu na javnu stranu života i profesionalni put odnosno prema onome što čine za druge. Adolfo Veber Tkalčević tipičan je primjer upravo izrečenoga:

Očitova mi sirotica veliku radost, što me vidi na čelu tako važne gimnazije, niti ne sluteći, da mora za koji dan umrijeti. Ali ja, videći da joj ne mogu pomoći, a da me važni poslovi zovu u Zagreb, poljubih zadnji put jedinu pravu miljenicu svoga života, a kroz taj me poljubac strese groznica, koju i donesoh u Zagreb, gdje sam namah dobio viest o njezinoj smrti.²⁶

Međutim, jedno je sigurno — autobiografije/autobiografske crtice hrvatskoga romantizma otisnule su stope jednoga povijesnoga vremena u vlastiti diskurz, u kojemu je način strukturiranja autobiografskoga subjekta nastao pod utjecajem političke, kulturne i nacionalne zbilje obilježene rousseauovskim prosvjeteljskim karakterom.

II.b)

Drugi oblik autobiografske proze u romantizmu jest *dnevnik*. Pri tome je potrebno napomenuti da se on čita i u obliku samostalnoga pripovjednoga žanra (A.T. Brlić, D.Jarnević) i kao sastavnica drugih pripovjernih žanrova npr. putopisa (A.Nemčić), romana (B.Lorković) u kojima najčešće osigurava autoru prostor intimne komunikacije sa samim sobom pridonoseći uspostavljenju što veće *vjerodostojnosti* zabilježenoga i izvan dnevničkoga diskurza. Dnevnik je narativni tekst obilježen težnjom za zapisivanjem situacija koje su se dogodile njegovu autoru u jednome određenom vremenu u kojemu autor sam nastoji minimalizirati vremensku distancu između *dogođenoga* i *zapisanoga*. Hoće li u dnevniku prevladati *privatan* ili *kronikalni* ton, izbor je ostavljen dnevničkom subjektu. Kada je riječ o poetičkim karakteristikama dnevničkih zapisa iz razdoblja romantizma,

onda ne bismo ništa različitije mogli reći u odnosu na prethodno govorenje o autobiografijama/autobiografskim crticama jer su, posebno u slučaju dnevnika A.T. Brlića odraz povijesnoga i socijalnoga u tekst iz kojega dnevnički subjekt progovara i o vlastitim stavovima spram izvanjskih dnevnih događaja pa nam i on može poslužiti kao pouzdan povijesni izvor *ukoliko ne želimo govoriti o jednoj pravoj književnoj dnevničkoj pikanteriji*. Riječ je o dnevniku Dragojle Jarnević, hrvatske književnice i učiteljice, naslovljenom *Život jedne žene*.²⁷

Dolazimo do prve kušnje na kojoj trebamo provjeriti uvodno postavljena pitanja koja govore o odnosu *privatnog* i *javnog*, *intimnog* i *nacionalnog*, odnosno ovjeriti je li i unutar ove, rekli bismo, *ženske* komunikacijske strategije riječ o izjednačivanju povijesnoga i osobnoga. Nadalje, bitno je utvrditi razloge zbog kojih Dragojla Jarnević uzima upravo dnevničku pripovjednu strategiju koja će joj omogućiti *spoznavanje same sebe*, kao ona koja uslijed *spolne etiketiranosti* ne može potpuno zadovoljiti/ispoljiti svoju egzistencijalnu potrebu za materijalizacijom vlastitih političkih, nacionalnih i kulturnih stavova. Manfred Jürgensen²⁸ pripomoći će nam u odgovaranju na pitanje zašto dnevnik kao pripovjedni žanr? Čini se primarno stoga što je dnevnik dokument suvremene povijesti (povijesti u kojoj nastaje) koji bilježi/zapisuje dnevnički subjekt istovremeno i kao privatni individuum i kao društveni suvremenik. U tom smislu Jürgensen dnevnik promatra kao »reprezentativno-subjektivnu povjesnicu«²⁹ u kojoj čitatelj susreće »individualnu historijsku egzistenciju«³⁰ što se nastoji prepoznati kao socijalni subjekt koji prati sveukupni društvenopolitički i kulturnohistorijski razvoj vremena.

Središnja je tema dnevničkoga subjekta osim navedenih prostora interesa i pokušaj identificiranja sebe unutar vlastite egzistencije, kao i tumačenje vremena i nekih osobnih povijesti. U dnevničkom prostoru dnevničko Ja se rastvara, ono posjeduje potpunu slobodu samooblikovanja. Dnevnik predstavlja svojevrsno putovanje, izlet, bijeg prema bjelini prostora (papira, bilježnice) koji omogućuje njegovu subjektu posljednju priliku za samočuvanjem. On se iz toga prostora brani protiv izvana nametnutoga društvenog portreta. Dnevnički subjekt kroza nj traga za uspostavljanjem duhovnoga autoportreta.

Jarnevićeva, dakle, dnevnik kao pripovjedni žanr, kao slatki nadomjestak koji se javlja u trenucima najveće *žudnje*, ne odabire nimalo slučajno već, upravo zahvaljujući njegovim mogućnostima približavanja drugima i sebi samoj,

udovoljava upravo dnevničkim diskurzom stalnom mjestu romantičarske poetike: *borbi između srca i razuma.*

*Mene srce jako, jako boli; i koliko sam tamo učinila da budem dobre volje, toliko me sada napane tuga, i oči mi orosiše obilate suze. Kako to meni dođe: što god ja obljubim i čemu se obveselim, to mi se sve otima i za drugim teži, a ja ostajem uboga u srcu svome. Nijedna žrtva nije prevelika, što je ne bih podnijela za sebi srodnu dušu; ali čitav svoj život se nijesam na takvu namjerila i usamljena moram kukati i životariti. Vaj, bijedna života moga!*³¹

Njezina žudnja tada je bila usmjerena prema »lijepoj krijeposti domoljublja, poštenju i ljubavi«.³² Nadalje, ona je potpuno svjesna javne pozicije vlastitoga dnevnika posebno kada počinje prevoditi njemački dio dnevnika (1833.-1841.) na hrvatski jezik direktno se obraćajući čitateljima:

Eto ti, čitaoče, moje nevolje! A ta nevolja me prati jaše vjerno do četrdesete moje godine. Da ćeš samo istinu moći u ovoj knjizi čitati, jamči ti ovo moje priznanje, jer, vjeruj, da mi ne iziđe toli lako iz pera — kako lako ga tu čitaš.³³

Na tim uvodnim stranicama uspostavila je ona s čitateljima komunikacijsku vezu direktno mu se obraćajući radi postizanja što veće *vjerodostojnosti i intimnosti* napisanoga, sa željom da ga pridobije na svoju stranu jer će joj prostor dnevnika ujedno biti i prostor obračuna s malograđanskim mentalitetom koji je kao ženu često puta proziva i omalovažava. Nadalje, ona nije svoj dnevnik pisala za javno čitanje u svome vremenu,³⁴ za svojega života, već je on bio pisan sa željom da posluži upravo kao »cjelovito dokumentirana zbiljnost«,³⁵ pa prema oporučnoj želji autorice dnevnik svoje prvo čitanje ima deset godina nakon njezine smrti.

Promatrajući njezin dnevnik kao pripovjednu cijelinu uviđa se oscilirajuća pripovjedna putanja, od pisanja o jakom, iskrenom domoljublju i izrazito strasnoj potrebi za što boljim poznavanjem hrvatskoga jezika, hrvatske kulture, posebice kada je uslijed bolesti morala boraviti izvan domovine, preko želje za uspostavljanjem društvenih promjena, do deprimirajućega odnosa prema sebi i životu uopće. Taj put »od autoreferencijalnog do referencijalnog odnosa«³⁶ odraz je njezine svijesti o vlastitoj ograničenosti, o položaju žene u 19. stoljeću. Upravo stoga ona taj hendikep, tu uskratu vlastitoga javnoga djelovanja kompenzira u dnevniku upisujući u nj obavijesti vezane uz politiku, društvo, kulturu i književnost, komentirajući ih i izražavajući vlastite, često vrlo oštre stavove prema njima. Pri

tome ne zaboravlja ostaviti prostora za uronjenost u vlastitu intimu prepunu strepnje, tuge, usamljeničkoga života, ali i strasnoga odnosa prema određenom muškarcu i domoljublju. Jarnevićeva u dnevniku fragmentarno komentira najznačajnije političke događaje, privatne susrete, intimne misli i doživljaje. Možemo stoga dnevnik čitati kroz nekoliko prepoznatljivih³⁷ pripovjednih strategija koje se međusobno isprepliću pretvarajući dnevnik Dragojle Jarnević u izvrstan *sinkronijsko-dijakronijski* prikaz društveno-političko-kulturnoga stanja tijekom hrvatskoga romantizma kao i uloge individue u njemu.

Čitamo ga, dakle kao:

- dnevnik - *socijalnu reportažu*,
- dnevnik - *političko-didaktički tekst*,
- dnevnik - *prostor samoočuvanja egzistencijalnoga*,
- dnevnik - *intimni autoportret* samostalne (duhovno-tjelesno) žene.

Ponajbolji su oni dijelovi dnevnika koji govore u prilog *iskoraku* prema modernizmu, prema suvremenim intimnim dnevnicima 20. stoljeća, koji je Jarnevićeva učinila upravo svojim dnevnikom. Oni (*iskoraci*) primarno se čitaju u njezinim strasnim zapisima o vlastitom autsajderskom položaju kao žene pa tako i zapisuje da su *uzburkana vremena, koja sada vladaju, čine me da žalim što nisam muško, ili bar postojanijeg zdravlja, kad bih se mogla postaviti — usprkos mome ženskome spolu — u red boritelja za dom i narodnost. Kao žena ne stojim na svojem mjestu, to ćutim, a kao muškarac — ne mogu. Ali neka bude*,³⁸ u oštrim komentarima *spram lažnoga domoljublja*,³⁹ *hrvatske nesloge i ljudske gluposti, hrvatske oholosti, nekolegijalnosti uglednih književnih imena*,⁴⁰ religiozne kršćanske prijektivnosti, kao i u nježnim i iskrenim zapisima o ljubavi prema Trnskom, želji za što boljim odnosom sa svojim učenicama i htijenjem da ih što bolje nauči hrvatskome jeziku, u strasnoj potrebi za pisanjem.⁴¹ Osim navedenoga, Dragojla Jarnević je u razdoblju sveopćega društvenoga puritanstva koje nastoji postići/dostići moralni kršćanski odgoj usmjeren i prema književnosti i izvan materijalizirajući ga kroz didaktički odnos spram nacionalnome kao jedinom čistom prostoru emotivnoga, pisala o putenoj ljubavi, ljubavi sa zabranjenim muškarcima pa stoga i ne čudi što Ivan Filipović proglašava dnevnik pornografskim tekstom, jer se u njezinom dnevniku čitaju i ove rečenice:

16.VIII.1845. Ta evo mi već 33 godine pa se još u ljubavi ne nasladih, a sada ljubim tako, da mi nikakav razum ne pomaže, i ljubav je svrha moga

sadašnjega života. Neka kaže tko hoće da je zabranjena ljubav nedostojna i da se ne smije želja za jednim redovnikom u srce djevojke uvući; ja ipak čeznem cijelim životom za jednim redovnikom. Ta on ima srce i čućenje, i shodnije mu je jedno čeljade ljubiti, negoli svaku razbludnicu u svoj naručaj zagrliti. Ali Kirchlechner nije taj čovjek, koji bi se u razbludnosti zaboravio, a zato što je redovnik ja ga ipak manje ne ljubim. Neka bude predrasude kakove hoće, i neka me kori ako hoće cio svijet zbog ove moje strasti; ja ne ću trti glavu: ovo što ćutim je sveto i neoskrvnjeno, i štovanje je u uskom savezu s mojom ljubavi, a da bih mogla tako lako odstupiti.⁴²

Analiza dnevnika Dragojle Jarnević bila je upućena upozoravanju na one pripovjedne strategije koje su učinile odmak od poetičke matrice autobiografske proze u razdoblju hrvatskoga romantizma, pa se stoga zaista možemo složiti s mišljenjem Divne Zečević koja u monografskom pristupu književnom djelu Dragojle Jarnević ističe činjenicu da je njezinim dnevnikom hrvatska književnost dobila izniman književni uradak usredotočen na vlastito, subjektivno proživljavanje i sagledavanje osobne sudbine u kojemu je pozornost usmjerena na svakodnevni život u kojem se i kojem se usprkos, razvijala individualnost u stalnoj potrazi za svojim identitetom pa se u složenom i značajnom trenutku društvenoga i povijesnoga razvoja, »kao pojedinac pažnje usmjerene na svoju usamljenost i subjektivnost javlja nimalo slučajno — žena«⁴³.

III.c)

Putopis kao jedan od oblika sekundarnih autobiografskih žanrova također možemo promatrati kroz odnos referencijalnoga i autoreferencijalnoga polja koje zapisuje putopisni subjekt. Budući da je u našem radu riječ o udjelu autobiografskoga diskurza u prozi hrvatskoga romantizma, zanimat će nas kroz koje je pripovjedne strategije on upisan u putopis kao pripovjedni žanr, odnosno je li moguće prema stupnju intimnosti, privatnosti u njemu kao i težnje prema bilježenju samospoznajnoga momenta klasificirati romantičarske putopise od onih u kojima je putopisni subjekt u funkciji vlastitog intimnog izleta koji svoju materijalizaciju doživljava na putovanju (autoreferencijalna pozicija) do onih putopisa koji služe primarno radi iskazivanja autorova stava (referencijalna pozicija) prema izvanjskome (socijalnom, nacionalnom, političkom) događanju.

Čini se također da u putopisima često postoje pukotine koje omogućuju uspostavljenju intimnijega tona i sa samim sobom i s potencijalnim čitateljima. Njih možemo detektirati na razinama diskurzivne kontaminacije na kojima se u putopisnu pripovjednu strategiju upisuje diskurz pisma ili dnevnika. Tome u prilog spomenuti je dva najizraženija slučaja. Prvi je putopis Antuna Nemčića *Putositnice*, što ga Branimir Donat⁴⁴ određuje izrazito subjektivnim putopisnim zapisom u kojemu se već uvodnim rečenicama čita autorova živa potreba za naglašavanjem vlastitih stajališta i dojmova. Međutim, dnevnik i pismo kao sastavni dijelovi njegova putopisnoga diskurza samo su ona mjesta književne komunikacije koja osiguravaju postizanje jačeg dojma literarnosti,⁴⁵ oni dakle nemaju funkciju iznošenja unutarnjih autorovih tjeskoba, intimnih osjećaja i razmišljanja. Takva pripovjedna strategija promatra se kao autorova briga o budućoj recepciji putopisa, budući da tadašnja čitateljska publika veću pozornost usmjerava prema romansiranim strukturama čitajući njemačke i hrvatske trivijalne romane. Roman svoju »omiljenost duguje sposobnosti da rasonodi, da ponudi napetu priču, da na jednostavan način zaokupi čitateljevu maštu.«⁴⁶ Udovoljivši na taj način čitateljskoj publici željenoj trivijalnih elemenata u zapletima (pustolovina, intimnih osveta, intriga), Nemčić, dakle, piše beletristički putopis tako da putopisni subjekt ima zadatak ne samo autentično bilježiti/opisivati prostore kojima prolazi kao i dogođene zgođe vezane uz njih, već i progovoriti o vlastitim putnim impresijama (uz duhovite i dopadljive primjedbe), ponuditi na čitanje vrijedne informacije o flori i fauni na koje putem nailazi, kao i upozoriti na značajna imena iz književnosti. Njegov putopis stoga i možemo čitati unutar korpusa zabavne književnosti, ali primarno iz pozicije ondašnjih čitatelja jer su *Putositnice* zapravo rafinirana intelektualna zabavna literatura.⁴⁷

Stanko Vraz, pak, vlastita putnička dopisivanja *Put u gornje strane*, a s obzirom na naslovljenika (Ljudevit Vukotinović, Vjekoslav Babukić, Dragojla Štauduar) usmjeruje prema privatnim recipijentima uspostavivši na taj način povjerljiviji ton komunikacije s potencijalnim čitateljima kojima potom iznosi vlastita zapažanja s puta kao i stavove prema hrvatskoj tradiciji, književnosti i kulturi.

Putopisni zapisi Blaža Lorkovića *Putne zgođe i nezgođe*, Ivana Despota *Put na Lovćen* kao i Ivana Kukuljevića *Put u Senj* prilog su spoznavanju hrvatske domovine i razvijanju domoljublja.

III. ZAKLJUČAK

Reći je da gotovo svi oblici autobiografske proze u razdoblju hrvatskoga romantizma pokazuju tendenciju prema izjednačivanju privatnoga s javnim mišljenjem/življenjem radi upoznavanja, upozoravanja i samoostvarivanja hrvatskoga nacionalnog identiteta s izuzetkom dnevničkoga zapisa Dragojle Jarnević *Život jedne žene* u kojemu je autorica ostvarila zavidan stupanj individualizacije udovoljivši potrebi za ostvarenjem sebe kao Subjekta, pa bilo to i samo unutar dnevničkoga diskurza.

BILJEŠKE

¹ Terminološko imenovanje književnopovijesnoga razdoblja u hrvatskoj književnosti prve polovine 19. stoljeća različito određuju povjesničari i teoretičari hrvatske književnosti. Antun Barac u *Književnosti ilirizma* (Zagreb, 1954.) ne spominje romantizam kao posebno razdoblje hrvatske književne povijesti, Aleksandar Flaker smatra da se značenja romantičkih strujanja u literaturi o »ilirizmu« prekomjerno naglašavaju ističući da bi tvrdnje o romantizmu u Hrvata u vrijeme »ilirizma« trebalo dokazati prije svega analizom strukture djela ovoga razdoblja. Postojanje u njima nekih za romantizam karakterističnih motiva još uvijek ne znači da ih možemo bez rezerve ubrajati u stilsku formaciju romantizma, (Književnost hrvatskog preporoda prema sentimentalizmu, »Marta Posadnica« u hrvatskoj književnosti, *Kolo*, 8-9-10, 1966.), Milorad Živančević navodi da hrvatski narodni preporod u književnosti ima dva osnovna obilježja: naslijeđe prosvjetiteljstva i prijelaz u romantizam, (»Hrvatski narodni preporod i nacionalni književni pokreti u Europi« u zborniku: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, uredili: A. Flaker, K. Pranjić, Zagreb, 1978., str. 313-341.), Dubravko Jelčić u *Povijesti hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997. u poglavlju o Hrvatskom književnom romantizmu navodi sljedeće: Kao književni pokret i stilsko razdoblje romantizam se u pojedinim europskim zemljama javlja u doba njihovih velikih društvenih i nacionalnih gibanja i promjena, do kojih dolazi potkraj XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća. Gdje god se javio, i kad god to bilo, romantizam je bio tijesno vezan s idejom slobode, umjetničke ili političke, str. 89. Mirko Tomasović u tekstu *Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti*, Dani Hvarskog kazališta XXIV, Split, 1998. zapisuje: »...razložno je i potrebno respektirati romantizam kao razdoblje u hrvatskoj književnosti.« Str. 14.

Budući da je većina djela iz fokusa našega interesa, vezanih uz temu, objelodanjena od sredine 19. stoljeća, dakle nakon »prvoga nacionalnoga, preporodnog vala«, promatrat ćemo ih unutar romantičke poetičke matrice.

² Andrea Zlatar, »Tassova bdijenja (Romantička recepcija i Kukuljevićev prijevod)« u knj.: *Autobiografija u Hrvatskoj*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998. str. 81-96.

³ Wilhem Dilthey, *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*, prevela: Dušica Guteša, Beograd, 1980., str.261.

⁴ U radu ćemo analizirati sljedeće autobiografije/autobiografske crtice koje navodimo redosljedom njihova objelodanjivanja: Mijat Stojanović - Sgode i nesgode vlastitoga života (1862.); Juraj Matija Šporer - Odziv iz prošlosti (1863.); Ljudevit Gaj - Vjekopisni moj nacrtak (1875.); Josip Freudenreich - Autobiografija (1881.); Adolfo Veber Tkalčević - Životopis (1885.); Petar Preradović-Crtice moga života (1890.).

⁵ Andrija Torkvat Brlić: *Dnevnik*, (I.Brlić Mažuranić, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. II: Ulomci iz dnevnika A.T.B.); Dragojla Jarnević: *Život jedne žene* (odabrane strane dnevnika), priredio: Stanko Dvoržak, Zagreb, 1958.

⁶ Cvjetko Milanja, »Autobiografski roman«, u knj.: *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str.120-126.

⁷ Riječ je o sljedećim putopisima: Stanko Vraz-*Put u gornje strane*; Antun Nemčić-Putositnice; Blaž Lorković-*Putne zgode i nezgode*; Ivan Kukuljević Sakcinski-*Put u Senj*.

⁸ Osim što su ugrađena u ostale pripovjedne žanrove, o njima možemo govoriti i kao o posebnom pripovjednom žanru koji u razdoblju romantizma dobiva važno mjesto uzmemo li u obzir veliko dopisivanje među uglednicima toga književnopovijesnoga trenutka. U pismima su oni vrlo često iznosili svoje političke, društvene, a posebno nacionalne stavove. Spomenuti je npr. pisma iz korespondencije A.T.Brlića koja je sam slao ili pak koja je primao od J.J. Stossmayera, M.Topalovića, M.Mesića, L.Gučetića, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj.16., uredio Antun Barac, Zagreb 1948. ili ona iz ostavštine Dragojle Jarnević odasлана njoj od I.Trnskog, S.Vraza, V.Babukića, A.Vebera, D.Deželića, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, uredio: Milivoj Šrepel, Zagreb, 1901.

⁹ Dean Duda, »Antun Nemčić: Putositnice«, u knj.: *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str.216-251.

¹⁰ Blaž Lorković, *Izповiest* (roman u listovih), Dragoljub, II/1868 (br.26-37).

¹¹ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana, od početaka do kraja 19.stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1994., str.78. Nemeć navodi da je Lorkovićev epistolarni roman *Izповiesti* svojevrsna biografija Antuna Nemčića čiji je životopis poslužio kao predložak za priču o Gostinskom pa *Izповiesti* predstavljaju jedan od prvih pokušaja pisanja biografskoga romana.

¹² Mirna Velčić, *Otisak priče - intertekstualno proučavanje autobiografije*, Zagreb, 1991.

¹³ Miroslav Kraljević, *Požezki djak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik* (Prvi naški izvorni roman), Požega, 1863.

¹⁴ Mirna Velčić - Canivez, »Autobiografski ugovor i adresat«, *Gordogan*, XVII-XIX, 43-44, Zagreb, 1998. str.45-59.

¹⁵ »Petar Preradović, Crtice moga života«, u knj.: Vinko Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997., str. 144.

¹⁶ »Ljudevit Gaj, Vjekopisni moj nacrtak«, u knj.: Vinko Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997., str. 136.

- ¹⁷ ibid. pod 16.
- ¹⁸ Mirko Tomasović, »Pavlinovićeve lirski okušaji«, u knj.: *Poeti i začinjavci*, Matica hrvatska Dubrovnik, 1991., str.104.
- ¹⁹ Antun Barac, »Književnost ilirizma u okviru evropskih književnosti svoga vremena«, u knj.: *Književnost ilirizma*, Zagreb, 1954., str.151.
- ²⁰ Ivo Frangeš, »Evropski romantizam i hrvatski narodni preporod«, *Kolo*, 8-9-10., Zagreb, 1966., str.200-215.
- ²¹ Vinko Brešić, »U potrazi za samim sobom (autobiografije hrvatskih pisaca)« u knj.: *Novija hrvatska književnost*, NZMH, Zagreb, 1994., str.147-163.
- ²² Citirano prema tekstu Žive Benčić, »Uloga autobiografskoga pamćenja u 'Buci vremena' Osipa Mandeljštama«, zbornik radova: *Autotematizacija*, uredila: Magdalena Medarić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1996. str.159.-173.
- ²³ ibid. pod 16., str.132.
- ²⁴ ibid.pod.2., str.59.
- ²⁵ »Adolfo Veber Tkalčević, Životopis«, u knj: V.Brešić, *Autobiografija hrvatskih pisaca*, A.G.M. Zagreb, 1997., str.168.
- ²⁶ ibid.pod 25.str.169.
- ²⁷ *Dragojla Jarnević, Život jedne žene*, priredio:Stanko Dvoržak, Znanje, Zagreb, 1958.
- ²⁸ Manfred Jürgensen, *Dnevnik:Uvod*, Gordogan, 31-32-33., Zagreb, 1991., str.231-247.
- ²⁹ ibid. pod 28. str.232.
- ³⁰ ibid. pod 28. str.235.
- ³¹ ibid. pod. 28., str.226.
- ³² ibid. pod. 27., str. 25.
- ³³ ibid. pod. 27., str.27.
- ³⁴ ibid. pod. 27.: 1.II.1845.: »Među ostalim dođe razgovor i na dnevnik; i ja ne mogu razumijeti, kako su ludo mogle poželjeti, da im donesem moj dnevnik i koješta iz njega čitam. Moj dnevnik!? Doista, smjela želja, koju niti meni još tako u duši i srcu srodnom ne bih ispunila, a kamoli brbljivim ženama, koje sam se naučila poznavati samo u društvu. Moje pouzdanje nije za svakog, s kime samo u razgovor dođem; poznate, iskusne osobe mogle bi doći tek do toga stepena prijateljstva, a ne svatko, kojemu pokažem lijep obraz. One slute mnogo šarena u mome životu i radi toga bi voljele otvoriti učionicu za dušu i srce; ali moje drage, neka vam druge stvari za to služe, a ne moj dnevnik. Presveta ćućenja moje ljubavi, strpljenja i muke nisu za takove oči, i ona bi bila oskvrnjena, kad bi ih čitala takovim ušima, koje otvara znatiželjnost.« Str.146.
- ³⁵ Andrea Zlatar, *Dnevnik:približavanja*, u knj: *Istinito, lažno, izmišljeno – ogledi o fikcionalnosti*, Zagreb, 1989.,str.117-125.
- ³⁶ Dunja Detoni-Dujmić u knjizi *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998. u poglavlju »Diskurz o tuzi« pišući o Dragojli Jarnević posebno naglašava da je u okviru autoreferencijalnoga polja Jarnevićeva usmjerena na »olakšavanje duše«, odražavanje vlastite patnje zbog fatalne samoće, detektiranje najintimnijih misli i osjećaja, dok je referencijalni niz umrežen kroz putopisno, kulturno, povijesno-političko i metafizičko naličje. Str.71.-87.

³⁷ Pri tome primarno mislimo na analizu Divne Zečević koja u knjizi Dragojla Jarnević, Zagreb, 1985. kao pripovjedne razine dnevnika uočava razinu romantizma, sentimentalizma, prosvjetiteljstva i didaktike.

³⁸ ibid. pod 27., str.160.

³⁹ ibid. pod 27.: 23.I.1840. »... Ubogi čovječe, kako si mi neznatan u tvom značaju, kada tajiš svoju narodnost!«, str.84.

⁴⁰ ibid. pod 27., Navest ćemo samo nekoliko njezinih zapisa: »18.XI.1842. Prošle godine bila sam počela općiti (prijateljevati) s Vrazom. On mi se veoma dopao u razgovoru i u svojim djelima; skoro da je dirnuo moje srce, jer je muški krasan, i spisatelj, i pjesnik; ali opazih na njemu jednu gadnu strast, a to je zavist...« str.121.;

7.I.1865. Deželić-»Ne, taj čovjek mi se ne dopada! Samo tuđim znojem bi se rada hranio...« str.247.

⁴¹ ibid.pod. 27.; 30.I.1841. »Čitave noći sada pišem. Počela sam pisati domorodne povijesti i s njima se zabavljam čitave noći... Više puta ćutim da su mi oči slabe, ali ja moram pisati; moje je srce jako, jako tužno i pisanjem i mukom, koju imadem s pisanjem, ćutim manju bol u grudima.« Str.112.

⁴² ibid. pod 27. str.149.

⁴³ ibid. pod 37. str.23.

⁴⁴ Antun Nemčić, priredio Branimir Donat, PSHK, knj.34., Zagreb, 1965.

⁴⁵ Dean Duda u knjizi *Priča i putovanje*, MH, Zagreb, 1998., u poglavlju »Antun Nemčić: Putositnice«, str.216-253., analizirajući Nemčićev putopis, upisivanje u putopisni diskurz pisma i dnevnika, određuje autorovom pripovjednom strategijom koji na taj način želi pridonijeti što većem stupnju literarnosti putopisnoga diskurza. Nemčiću, kao osviještenom putopisnom subjektu pisma, posebice dnevnički zapisi, služe kao prostori preko kojih on uspostavlja intimniju komunikacijsku vezu sa čitateljima želeći im se dopasti i na taj način osigurati bolju (i širu) recepciju putopisa.

⁴⁶ Krešimir Nemeć, »Prvi naški izvorni roman«, u knj.: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1994., str.50.

⁴⁷ ibid. pod 45., str.236.